

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-4-104-15>

УДК 159.9

Семенів Н.М.

Львівський національний університет імені Івана Франка

СПЕЦИФІКА НАБУТТЯ ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩОГО ДОСВІДУ МАЙБУТНІМИ ПСИХОЛОГАМИ ФАХІВЦЯМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Розглянуто сучасний стан психологічних досліджень рівня професійно значущого досвіду. Проаналізовано чинники впливу на рівень підготовки студента та його професійну готовність. Виділено проблематику дослідження рівня професійно значущого досвіду, як чинника впливу на професійну підготовку майбутніх психологів. Вибрано методики емпіричного дослідження рівня професійно значущого досвіду. Виконано практичне дослідження набуття професійно значущого досвіду майбутніми фахівцями спеціальної освіти. Здійснено аналіз отриманих результатів емпіричного дослідження, проведена первинна статистична обробка результатів. Визначено складові ціннісно-сміслові сфери особистості студентів. Визначено перспективи подальших досліджень рівня професійного значущого досвіду в освітньому середовищі освітніх закладів. Зроблено висновок про необхідність подальшого дослідження рівня професійного досвіду середовищі студентів як майбутніх фахівців в галузі спеціальної освіти.

Ключові слова: професійний досвід, професійна рефлексія, професійна підготовка.

Semeniv Nataliia

Ivan Franko National University of Lviv

SPECIFICS OF ACQUISITION OF PROFESSIONALLY SIGNIFICANT EXPERIENCE BY FUTURE PSYCHOLOGISTS SPECIAL EDUCATION SPECIALISTS

Summary. Article contains results of research of the level of professionally significant experience of students. The article defines the essence of the concept of " level of professionally significant experience ", and also shows the importance of the professionally significant experience on the professional characteristics of the employee. Was found the relationship between the personal characteristics of the and the level of his professional training. Analyzed the state of development of the concept of professionally significant experience in modern psychology. Analyzed the factors influencing the level of student preparation and his professional readiness. Highlighted the problems of researching the level of professionally significant experience as a factor influencing the professional training of future psychologists. Chosen the methods of empirical research of the level of professionally significant experience. Performed the practical study of the acquisition of professionally significant experience by future specialists in special education. Carried out the analysis of the obtained results of the empirical research is carried out, the primary statistical processing of the results. Determined the components of the value-semantic spheres of students personality. Determined that the students of the two experimental groups, who were selected in different educational institutions, underdeveloped the value-semantic sphere of personality of students who in the future must work in the field of special education. Was found that low-ranking results were observed in such terminal values as intellectual development, independence of judgment, creative activity, cognition, freedom of action, active activity, evaluations, happy family life. Concluded that many students need qualified help from teachers and psychologists. Determined a prospects of further studies research of the level of professionally significant experience of students. Emphasized that the training of specialists in the field of special education should take into account the results of the study of value experience, which should be specially developed in future practical psychologists, because it is very important for the successful implementation of their professional activities.

Keywords: professional experience, professional reflection, professional training.

Постановка проблеми. Професійний досвід кожної людини беззаперечно є невід'ємною частиною її буття та діяльності. Професійним досвідом визначається здатність адаптуватися до мінливих умов життя, способу життєдіяльності, існуючий соціальний статус, ставлення до себе та характер взаємостосунків з оточуючими. Особливо це стосується спеціальної освіти, де майбутні фахівці повинні будуть вирішувати завдання не лише професійного рівня, але й соціальної спрямованості. Процеси набуття досвіду, оволодіння професійними навиками, передача досвіду у будь-якому суспільстві у всі часи оцінювались вельми позитивно і знаходили своє відображення у організації навчальних процесів на різних рівнях. Проблема набуття професійного досвіду не є абсолютно новою, вона досить детально висвітлюється у працях, які слід проаналізувати, перш ніж розглядати індивідуальний досвід суб'єкта з позицій психології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження психологічних особливостей набуття професійного досвіду є предметом досліджень науковців-психологів, педагогів-практиків, соціальних працівників тощо (Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000); Blustein, D. L. (2008); Fouad, N. A. (2007); Juntunen, C. L. (2006); Zickar, M. (2004). Актуальним аспектом у цих дослідженнях є проблема впливу освітнього середовища та соціального оточення на формування готовності до професійної діяльності фахівців різних напрямків.

Досліджень, що мають розглянути механізми визначення рівня професійного досвіду та готовності до професійної діяльності у сфері спеціальної освіти недостатньо. В основному психологічні дослідження мають на меті оцінку загального процесу набуття професійного досвіду без конкретної оцінки готовності майбутніх фахівців у специфічних сферах діяльності. У праці

О.М. Кокун розглянуто основні психологічні проблеми професійного становлення сучасного фахівця. Особлива увага приділена психологічним особливостям професійного становлення фахівців професій типу «людина-людина». Викладено результати емпіричних досліджень, спрямованих на виявлення особливостей розвитку професійної спрямованості та компетентності фахівців на різних етапах професійного становлення [1]. У статті Собуцької Л. розкрито сутність професійної ролі як однієї з головних психологічних ролей особистості, здійснено теоретичний аналіз підходів до трактування поняття ролі та професійної ролі, розроблено періодизацію стадій формування і розвитку професійних ролей, запропоновано визначення поняття професійної ролі [2]. У праці Шевченко Н.Ф. наведені результати структурно-функціонального аналізу феномена професійної свідомості через обґрунтування концепції «Професійно-психологічна свідомість» [3]. У статті Дідух М.М. розглянуто особливості професійної спрямованості особистості та визначено, що процес розвитку професійної спрямованості реалізується шляхом формування окремих її складових, таких як професійна зацікавленість, ставлення до обраної професії, ціннісних орієнтацій, професійних установок і мотивів [4]. У монографії Щербакової І.М. викладено психологічних інструментарій дослідження професійного самовизначення особистості, розкрито проблеми професійного росту особистості [5]. У праці М.С. Корольчук на підставі теоретичного аналізу та експериментальної перевірки авторським колективом представлено нове розв'язання наукового завдання щодо визначення змісту, структурних компонентів, функціональних механізмів і особливостей професійного самовизначення майбутніх фахівців [6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ефективність професійної діяльності у сфері спеціальної освіти забезпечується багатьма факторами. Особливо це стосується практичних психологів, які будуть здійснювати роботу з людьми з особливими потребами, зокрема з дітьми-інвалідами та особами з обмеженими можливостями у спілкуванні та соціальній взаємодії. Основна професійна підготовка, яка включає оволодіння необхідною системою знань, практичними навичками, технологіями та методами професійної діяльності не забезпечує повноту набуття професійного досвіду, оскільки у переважній більшості випадків не враховує індивідуально-психологічних особливостей майбутнього фахівця (здатності до професійної діяльності, сформованості професійно-важливих якостей, наявності системи ціннісних орієнтацій тощо).

Серед багатьох проблемних питань, що нині вимагають застосування відповідних психологічних засобів, нерозробленими залишаються питання якісної оцінки рівня набуття професійного досвіду майбутніми практичними психологами, механізмів оцінки рівня психологічних характеристик майбутніх психологів. Слабо використовуються механізми оцінки професійної готовності фахівця до роботи у сфері інклюзивної освіти, що у багатьох ситуаціях вимагає неординарного підходу і вирішення складних соціально-психологічних ситуацій.

Таким чином, на сьогодні недостатньою є практика дослідження психологічних аспектів набуття професійного досвіду майбутніми фахівцями спеціальної освіти, особливо у контексті специфіки їх майбутньої роботи з дітьми з особливими потребами.

Метою статі є визначення специфіки набуття професійно значущого досвіду майбутніми психологами фахівцями спеціальної освіти, виявити шляхи, передумови та особливості його набуття, визначення напрямків і перспективи подальших досліджень процесу набуття професійного досвіду.

Відповідно до мети дослідження формулюються завдання:

1. На основі аналізу й узагальнення наявного в психолого-педагогічній літературі матеріалу виокремити компоненти досвіду та охарактеризувати функції, властиві кожному компоненту.

2. На основі комплексу діагностичних методик здійснити експериментальне дослідження набуття професійно значущого досвіду майбутніми психологами фахівцями спеціальної освіти.

Виклад основного матеріалу. Ефективність професійної діяльності практичних психологів визначається багатьма факторами. Якісна професійна підготовка, яка передбачає оволодіння необхідною системою знань, практичними навичками, технологіями та методами професійної діяльності є основною частиною. Проте для якісної підготовки фахівця важливим є врахування та розвиток індивідуально-психологічних особливостей майбутнього практичного психолога. Да таких особливостей належать здатність до професійної діяльності, сформованість професійно-важливих якостей, формування системи ціннісних орієнтацій тощо.

В функціональній площині професійно значущий досвід є конкретним механізмом регуляції власне професійної діяльності майбутнього фахівця. Це здійснюється шляхом використання накопичених студентом під час навчання знань, вмінь та навичок, набутих можливостей здійснення соціальної взаємодії та комунікації людей з особливими потребами, уміння інтерпретувати минулі, теперішні та майбутні події, а також поведінку особистості в контексті цих подій.

Плануючи проведення дослідження, ми базувались на положеннях наукової літератури щодо набуття майбутнім фахівцем професійно значущого досвіду, а також структурні компоненти досвіду психолога в сфері спеціальної освіти. Ми припустили, що виявлений високий рівень розвитку змістових складових, які можуть охарактеризувати рівень особистісного, соціального та мнемічного досвіду студентів, буде свідчити про набуття майбутніми практичними психологами професійно значущого досвіду. Водночас, змістовими складовими, що можуть охарактеризувати шари професійного досвіду, є також якості особистості майбутнього фахівця, які визначають його інтерпретаційну компетенцію. Ця компетенція забезпечує задіяння інтерпретаційних ресурсів особистості практичного психолога, які визначають набуття ним професійно значущого досвіду.

Для проведення експериментального дослідження було сформовано дві експериментальні групи за випадковим методом (113 студентів). До складу експериментальних груп ввійшли:

– експериментальна група E1 (60 студентів) – 4 курс Національного університету «Львівська політехніка»;

– експериментальна група E2 (53 студенти) – 3-4 курс Львівського національного університету імені Івана Франка.

Для того, щоб дослідити змістову динамічну структуру ціннісних орієнтацій студентів ми використали методикку М. Рокича, адаптовану В. Ядовим, у якій цінності представлені групами. Першу групу утворюють термінальні цінності (цінності – цілі), другу групу утворюють – інструментальні цінності (цінності – засоби).

Під поняттям термінальних цінностей мається на увазі те, що основні цілі людини відображають довготривалу перспективу, тобто те, до чого вона прагне на теперішній момент часу і чого прагнутиме в майбутньому. До термінальних цінностей належать щасливе сімейне життя, відчуття здоров'я, зацікавлення в роботі, суспільне визнання і т.п.

Інструментальні цінності це засоби, які обираються особистістю для досягнення цілей в житті, тобто використовуються в якості інструмента, за допомогою якого реалізуються термінальні цінності. До інструментальних цінностей як правило відносять освіченість, незалежність у поведінці, відповідальність та ін.

Таким чином наявність ціннісних орієнтацій є підґрунтям, що спонукає майбутніх практичних психологів до розв'язання багатьох важливих питань, визначає цілеспрямованість та вибірковість їх самосвідомості, сприяє ціннісному визначенню особистості і є важливим регулятором соціальної поведінки людини. Тобто визначення рівня цих цінностей у студентів дає нам можливість визначити рівень професійної спрямованості.

Змістовий бік цінностей був визначений із урахуванням величини рангу, який був отриманий тою чи іншою досліджуваною цінністю, і який констатує ступінь значущість конкретних цілей і якостей досліджуваної особистості. При цьому цінності, що мають ранг у верхній частині структури цінностей, визначають орієнтацію особистості на певну цінність. Цінності, які по рангу опинились в нижній частині цієї ієрархії, визначають незначущість цінності для досліджуваної особистості. Цінності, які по рангу знаходяться посередині є малоінформативними, через нестійкість і можуть змінювати своє місце залежно від життєдіяльності людини.

Отже у студентів експериментальних груп в результаті дослідження найважливішими інструментальними цінностями були визначені: життєрадісність (73,8% – E1, 68,5% – E2), високі запити (73,8% – E1, 78,4% – E2), незалежність у висловлюваннях і поведінці (70,3% – E1, 75,2% – E2), акуратність (67,3% – E1, 78,6% – E2), вихованість (62,4% – E1, 77,8% – E2), добросовісність при здійсненні доручень (56,2% – E1, 73,8% – E2). У сфері спеціальної освіти одними з головних професійних якостей практичних психологів повинні бути такі інструментальні цінності, як чуйність, терпимість до думок інших, вміння приймати розмірковані та виважені рішення у складних життєвих ситуація, самоконтроль при роботі зі складними професійними випадками. Дослідженням виявлено, що саме ці

інструментальні цінності та інші мають середній рівень сформованості: чуйність: 30,7% – в E1, 70,3% – E2, терпимість до думок інших: 31,3% – E1, 51,8% – E2). Таким формування необхідних інструментальних цінностей для роботи з людьми з особливими потребами відбувається не достатньо швидко.

Аналогічну картину спостерігаємо при дослідженні сформованості термінальних цінностей студентів як майбутніх фахівців спеціальної освіти. Головні позиції у рангу цінностей займають такі цінності, які можна віднести до загальнолюдських і лише опосередковано до професійних, Це рівність у можливостях (71,4% – в E1, 70,5% – E2), прагнення отримання задоволення (68,8% – E1, 56,1% – E2), прагнення збереження здоров'я (67,8% – E1, 73,5% – E2), цікава робота (58,4% – E1, 67,8% – E2), прагнення до спокою в країні, миру (62,4% – в E1, 75,3% – E2).

Подібно до інструментальних, цінності які на нашу думку є найбільш важливими термінальними цінностями для практикуючого психолога в сфері спеціальної освіти опинились на середніх рангових місцях у переліку термінальних цінностей. До них належать – активна діяльність (46,6% – E1, 52,8% – E2), творча діяльність (27,2% – E1, 56,7% – E2), пізнання, інтелектуальний розвиток 40,2% – E1, 54,6% – E2). Також невисокий ранг отримали студенти обох експериментальних груп щодо таких термінальних цінностей, як незалежність суджень та оцінок, свобода вчинків, краса природи і мистецтва, щасливе сімейне життя, що свідчить про недостатній рівень сформованості термінальних цінностей студентів. Середній ранг виявився у цінностей, важливих як для особистості в цілому, так і для професійної діяльності практичного психолога зокрема. Тобто, робимо практичний висновок про необхідність здійснення зусиль щодо формування ціннісно-сислової сфери особистості студентів та набуття майбутніми практичними психологами необхідного ціннісного досвіду.

Результати, які були отримані нами з використання техніки «Піраміда професійного зростання», дозволяють виокремити три групи з числа опитуваних:

I. Особистості з добре розвиненим рівнем професійної рефлексії.

II. Особистості з середнім рівнем розвитку професійної рефлексії.

III. Особистості з недостатнім рівнем професійною рефлексією.

Вказаний розподіл студентів експериментальних контрольних груп за вказаними ознаками представлений в таблиці 1.

Студенти з «з недостатнім рівнем професійної рефлексії» відрізняються від інших опитуваних тим, що в їх житті процес рефлексії виникає епізодично. Під час проведення дослідження у студентів експериментальних груп виникали певні труднощі під час відповіді на запитання: «Моє бачення себе в 25 років», а також у процесі формування моделі професійної кар'єри в наданому завданні техніки «Піраміда професійного зростання». Результати свідчать про те, що у відзначених студентів певною мірою є відсутні навички як особистісної, так і професійної рефлексії. Це було виявлено у незацікавленості під час роботи,

Таблиця 1

Розвиток професійної рефлексії студентів експериментальних груп (в %)

№ п/п	Розвиток професійної рефлексії	Експериментальні групи	
		Е1	Е2
1	2	3	4
1.	Особистості з добре розвиненим рівнем професійної рефлексії	17,17	29,75
2.	Особистості з середнім рівнем розвитку професійної рефлексії	39,32	44,22
3.	Особистості з недостатнім рівнем професійної рефлексії	43,51	26,03

Таблиця 2

Рівні самоствавлення студентів експериментальних (в %)

№ п/п	Рівні самоствавлення	Експериментальні групи	
		Е1	Е2
1	2	3	4
1.	Рівень глобального самоствавлення	22,13	25,84
2.	Рівень самоствавлення, диференційованого за самоповагою, аутосимпатією, ставленням до себе	58,76	51,12
3.	Рівень готовності до реалізації дій відносно удосконалення власного «Я»	18,11	23,04

частих «відходах» від виконання завдання, певної шаблонності у відповідях на запитання. Для студентів даного типу характерним стала відсутність таких складових «Я-концепції професіонала» як: «Мій ідеал професійного життя», «Мій шлях у професію», «Я як професіонал» і т.д. Рівень цього типу уявлень серед студентів експериментальних груп такий: 48,92% в Е1, 59,81% – Е2.

Емпіричне дослідження, проведене за допомогою опитувального самоствавлення В.В. Століна, дозволило розподілити студентів експериментальних груп за трьома рівнями самоствавлення (див. табл. 2).

Результати, наведені в табл. 2 дозволяють стверджувати про низький рівень сформованості рівня глобального самоствавлення опитаних студентів експериментальних груп (22,13% в Е1, 25,84% – Е2), та про низький рівень готовності майбутніх практичних психологів у сфері спеціальної освіти до реалізації прагнення удосконалення власного «Я» (18,11% в Е1, 23,04% – Е2).

На нашу думку, такий стан самоствавлення є результатом того, що у сучасного студентства змінилося ставлення як до себе так і до навколишнього середовища та свого майбутнього. У молоді виріс рівень вимогливості до інших і, разом з тим, зменшився рівень вимогливості до себе. У більшості студентів, які прийняли участь в емпіричному дослідженні, сформувалось не досить активне ставлення до життя, не достатня впевненість у своїх силах та можливостях, очікування допомоги та надія лише на допомогу з боку інших, не достатнє орієнтування на власні сили. Все це сприяє тому, що у самоствавленні студентська молодь орієнтується на очікування ставлення до себе з боку інших.

Характеризуючи самоствавлення, студенти у досліджуваних експериментальних групах зазначили, що такі якості, як, «симпатія-антипатія», пов'язані у їх свідомості з безпосереднім переживанням позитивних чи негативних емоцій, безоцінним прийняттям або неприйняттям самого себе. До емоційної структури ставлення сту-

денти також віднесли пару «повага-неповага», що фіксується переважно на оцінному компоненті, який передбачає змістову обґрунтованість висловлювань опитуваних.

Студенти при проведенні дослідження зазначили, що специфіка виміру «очікування позитивного ставлення до себе» полягала в тому, що відбувається суб'єктивна заміна почуттів – симпатії або антипатії. Опитувані ідентифікували себе зі значущими іншими, при цьому роблячи оцінку себе ніби зі сторони. При проведенні дослідження студенти в загальному погоджувались з експериментатором в тому, що чим більше вираженими будуть індивідуально-психологічні особливості людини (психологічна зрілість, стабільність, цілісність), тим у більшій мірі самоствавлення буде визначатись особистістю в системі Я-Я.

Висновки і пропозиції. Отже, в результаті проведеного емпіричного дослідження набуття професійно значущого досвіду майбутніми фахівцями спеціальної освіти, отримано такі результати дослідження.

Визначено, що у студентів двох експериментальних груп, які були вибрані в різних навчальних закладах, середнього розвитку набула ціннісно-сміслова сфера особистості студентів майбутніх психологів, про що свідчать отримані в дослідженні емпіричні дані за ранжуванням термінальних та інструментальних цінностей. Зокрема, середні за рангом результати спостерігались за такими термінальними цінностями, як інтелектуальний розвиток, незалежність суджень, творча діяльність, пізнання, свобода вчинків і дій, активна діяльність, оцінок, щасливе сімейне життя. Також майбутні фахівці виявили середній рівень розвитку ряду інструментальних цінностей. В подальшій перспективі при підготовці фахівців в галузі спеціальної освіти слід врахувати результати дослідження ціннісного досвіду, який слід спеціально розвивати у майбутніх практичних психологів, адже він є досить важливим для успішної реалізації їх професійної діяльності.

Список літератури:

1. Кокун О.М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця : монографія. Київ : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2012. 200 с.
2. Собуцька Л.І. Професійна роль як одна з головних емоціонально-психологічних ролей особистості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. Ч. 1. С. 80–90.
3. Шевченко Н.Ф. Професійна свідомість практичного психолога: структура та специфіка функціонування. *Психологія і суспільство*. 2009. № 4. С. 167–180.
4. Дідух М.М. Професійна спрямованість як динамічна властивість особистості. *Юридична психологія*. 2020. № 1. С. 56–64.
5. Щербаківа І.М. Психодіагностика професійного самовизначення особистості. Суми : Вид-во СУМДПУ імені А.С.Макаренка, 2012. 324 с.
6. Корольчук М.С. Психологія професійного самовизначення особистості. Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2018. 280 с.
7. Ryan, R.M., & Deci, E.L. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development and well-being. *American Psychologist*. 2000. Vol. 55. P. 68–78.
8. Blustein, D.L. The role of work in psychological health and well-being: A conceptual, historical, and public policy perspective. *American Psychologist*. 2008. Vol. 63. P. 228–240.
9. Fouad, N.A. Work and vocational psychology: Theory, research, and applications. *Annual Review of Psychology*. 2007. Vol. 58. P. 543–564.
10. Juntunen, C.L. The psychology of working: The clinical context. *Professional Psychology: Research and Practice*. 2006. Vol. 37. P. 342–350.
11. Zickar, M. An analysis of industrial-organizational psychology's indifference to labor unions in the United States. *Human Relations*. 2004. Vol. 57. P. 145–167.

References:

1. Kokun O.M. (2012) *Psychology of professional development of a modern specialist: Monograph*. Informatsiino-analitychne ahentstvo. Kyiv. (in Ukrainian)
2. Sobutska L.I. (2012) *Professional consciousness of a practical psychologist: structure and specifics of functioning*. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*, 1, 80–90. (in Ukrainian)
3. Shevchenko N.F. (2009) *Professional consciousness of a practical psychologist: structure and specifics of functioning*. *Psykhologhiia i suspilstvo*, 4, 167–180. (in Ukrainian)
4. Didukh M.M. (2020) *Professional orientation as a dynamic property of the individual*. *Yurydychna psykhologhiia*, 1, 56–64. (in Ukrainian)
5. Shcherbakova I.M. (2012) *Psychodiagnostics of professional self-determination*. Sumy: Vydavnytstvo SUMDPu imeni A.S. Makarenka. (in Ukrainian)
6. Korolchuk M.S. (2018) *Psychology of professional self-determination*. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi torhovo-ekonomichnyi universytet. (in Ukrainian)
7. Ryan, R.M., & Deci, E.L. (2000) *Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development and well-being*. *American Psychologist*, 55, 68–78.
8. Blustein, D.L. (2008) *The role of work in psychological health and well-being: A conceptual, historical, and public policy perspective*. *American Psychologist*, 63, 228–240.
9. Fouad, N.A. (2007) *Work and vocational psychology: Theory, research, and applications*. *Annual Review of Psychology*, 58, 543–564.
10. Juntunen, C.L. (2006) *The psychology of working: The clinical context*. *Professional Psychology: Research and Practice*, 37, 342–350.
11. Zickar, M. (2004) *An analysis of industrial-organizational psychology's indifference to labor unions in the United States*. *Human Relations*, 57, 145–167.